

ВЛАДА ТА СОЦІАЛЬНИЙ КОНТРОЛЬ В ПОВСЯКДЕННОМУ ЖИТТІ СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ В 1953–1964 рр.

У статті на основі архівних та усних джерел досліджено вплив органів радянської системи влади – колгоспів, сільських рад, партійних організацій на повсякденне життя селян та проаналізовано механізми соціального контролю в селянському повсякденні середини 1950-х – середини 1960-х рр.

This article outlines the influence of the Soviet system authorities – collective farms, village councils and party organizations on the peasantry's everyday life. The research is based on archival and oral sources and analyses the social control mechanisms in peasants' life from mid-50s up to 60s years of the 20th century.

У процесі історичного розвитку селянство і влада перебували в тісному взаємозв'язку. Під поняттям влади в досліджуваній період потрібно розуміти радянську державу, її адміністративно-управлінські органи. Держава регулювала життя селянства через законодавство, адміністративно-управлінську систему. В свою чергу, селянство складало міцний фундамент держави. Будучи цілісним соціально-економічним і правовим організмом, сільська громада відзначалася сильним внутрішньогруповим контролем, підпорядкуванням особистості соціуму, орієнтацією на традиції. Усі ці особливості формували повсякденне життя селянства та впливали на його взаємодію з інститутами радянської системи влади. Дослідження останнього, а також аналіз функціонування різних механізмів соціального контролю в селянському повсякденні є метою даної роботи.

Вказана проблематика не отримала всебічного висвітлення в історичній літературі. В дослідженнях В. Барана, Л. Ковпак, Г. Кривчика, А. Пижилова, І. Романюка [1; 11; 13; 16; 19] переважно акцентується увага на соціально-економічному та культурному становищі селянства в період другої половини ХХ ст. Окремі аспекти громадсько-політичного життя сільської громади 1950–1960-х рр. висвітлено в публікаціях В. Лисак, О. Махіні та А. Черняк [14, 20]. Основою написання даної статті стали архівні документи, зокрема листи та скарги сільських громадян, надіслані до ЦК КПУ та усні джерела – записані усні свідчення очевидців, учасників подій. На основі розробленого автором запитальника протягом 2009–2010 рр. проводилося опитування сільських жителів Житомирської та Вінницької областей, які пам'ятали хрущовську "відлигу" (у дослідженні використано інформацію 7 інтерв'ю). Отримані записи транскрибовані та віддані на зберігання до Центру усної історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Життя села в середині 1950-х – середині 1960-х рр. оберталось навколо трьох основних інститутів радянської системи влади: колгоспу, як господарської частини, сільської ради, як громадсько-політичного елементу та партійної організації, як ідеологічної складової.

Основним об'єднуючим елементом сільської громади виступав колгосп. Декларативно основою організації управління в колгоспах була так звана "колгоспна демократія" [24, с. 220]. Її суть полягала у тому, що самі колгоспники вирішували на загальних зборах основні питання управління колгоспним господарством, обирали або звільняли правління колгоспу, його голову. В 1956 р. ЦК КПРС прийняв новий Статут сільськогосподарської артілі, який розширював самостійність селянської громади у вирішенні колгоспних справ. Зокрема, колгоспникам дозволялося доповнювати і змінювати окремі положення Статуту з урахуванням місцевих умов колгоспу (користування присадибною ділянкою, встановлення мінімуму трудовнів) [22, с. 290]. В Статуті наголошувалося на важливості колгоспних зборів, де селяни могли висловити незадоволення роботою керів-

ника колгоспу та його заступників, внести свої пропозиції, обговорити нагальні проблеми.

Але на практиці принципи "колгоспної демократії" не діяли у повному обсязі. Зокрема, під час обрання голів колективних господарств. Селяни на загальних зборах обирали головою колгоспу того, кого настійно рекомендував райком партії. Так, члени колгоспу с. Бридок Заставновського району Чернівецької області скаржилися в листі до ЦК КПРС: "Народ ним незадоволений (головою колгоспу – авт.) і неодноразово обговорювали на зборах, щоб його зняти і ніяк не можуть, бо керівництво області і району насильно ставлять його, а народ не хоче. Незважаючи на те, що статут сільськогосподарської артілі гласить про вільні вибори колгоспників, але наше керівництво цього не виконує" [18, арк. 189]. Якщо актив села виступав проти рекомендованого кандидата, застосовувалися адміністративні методи, а інколи – залякування. Наприклад, колгоспники с. Педоси Чорноостровського району Хмельницької області скаржилися в ЦК КПУ, що під час виборів голови колгоспу секретар райкому партії наполягав на обранні "своєї людини". Колгоспники відмовилися з огляду на непрофесійність, неорганізованість та слабкість характеру кандидата. Наступного дня під тиском міліції, яка влаштувала всім членам колгоспних зборів допит, останнім довелося обрати запропоновану секретарем людину [16, арк. 225].

Потрібно зазначити, що селяни дуже відповідально ставилися до обрання голови колгоспу, адже від економічної потужності колективного господарства та здібностей безпосередньо його керівника залежало і життя села в цілому. Високо цінувалися такі особисті якості кандидатів, як рішучість і міцна рука, обізнаність в сільському господарстві, здатність до правильної організації колгоспного виробництва. Найчастіше селяни зверталися до голови колгоспу за допомогою у вирішенні соціально-побутових питань: будівництво житла [10, хв. 7.27], вирішення суперечок [9, хв. 25.08], транспортування хворих [5, хв. 23.03]. Наприклад, Ф. Гурський, який у 1958 р. працював лікарем в колгоспі с. Чорнорудка (Житомирська область), зазначав, що у будь-яких екстрених ситуаціях, пов'язаних з його професією (чи хворого завести в лікарню, чи породілля в пологовий будинок), він відразу звертався до голови колгоспу за допомогою, той виділяв машину або трактор, якщо сніг був великий, і транспортували хворого [5, хв. 45.23].

Авторитет голови колгоспу залежав від самої людини, від її якостей як керівника. Якщо він був фахівцем у своїй справі, хорошим спеціалістом, добрим до людей, то і відповідне ставлення селян було до нього (наприклад, за проханням голови колгоспу селяни могли у вихідних день вийти на роботу) [4, хв. 17.23]. І навпаки. Так, працівник колгоспу ім. Хрущова (Запорізька область) у листі до секретаря ЦК КПУ І. Назаренка (в липні 1955 р.) висловлював скаргу на нового голову колгоспу, присланого з Запоріжжя: "Голова розбазарив колгоспне майно на сотні тисяч рублів, пропало 30 га баштану [...]. Пропала капуста, буряки, картопля (померз-

ли), хліб на токах [...]. Він як захоче так і зробить. На зборах не дає і слова сказати за таке його хазяйнування [...]" [15, арк. 186, 187].

Іншим політичним інститутом на селі була сільська рада – орган територіального самоврядування, що уособлював демократичний принцип здійснення радянської влади. Вибори до сільських рад були важливим моментом у політичному житті сільської громади. Кожні два роки на основі "загального, рівного і прямого виборчого права" відбувалися вибори за нормою: один депутат не менш ніж від 100 і не більш ніж від 250 чоловік населення [12]. Вибори пропагувалися, як широке залучення селян до управління державою, хоча голосування за кандидатів майже нічим не відрізнялося від обрання голови колгоспу – кого рекомендувала партійна організація депутатом, чи головою сільради, за того селяни і голосували.

Головною функцією сільської ради була організація та покращення життя селян. За рахунок свого бюджету сільська рада могла здійснити ремонт клубу, медпункту, колодязів, оплатити працю робітникам клубу, сільської ради [14, с. 20], також виділяла щомісячно кошти на закупівлю медикаментів для лікарні [8, хв. 15.12] тощо. Важливі питання благоустрою села вирішувалися на сільських сходках, на яких піднімали питання землекористування, благоустрою села, зокрема, побудова доріг, ремонт майстерні, клубу чи бібліотеки. Відповідальним за ці види робіт був голова сільської ради. А. Мельник з колгоспу "Жовтень" (Вінницька область) зазначав: "От був у нас тут такий Печик. Він був головою сільської ради, Жовтневої. Оце проїхав по вулиці, якщо десь побачив, що солону скирдують, пісок, щебінь, дрова – все валяється на вулиці. Ото попередив, через тиждень приїхав, об'їхав, подивився, якщо не прибрали – штрафи виписував. Потім був Конончук, то він такий був, ніякий. А в того закалка була" [7, хв. 67.02]. Також до функцій голови сільради входила боротьба за самогосподарінням, ініціювання надання матеріальної допомоги сім'ям, розгляд скарг і заяв односельчан, стеження за санітарним станом села, закупівля сільськогосподарських продуктів для кооперації у населення тощо.

Важливе значення у суспільно-політичному житті села відігравали партійні комітети. В залежності від кількості членів існувало бюро партійної організації (10-15 членів) чи партійний комітет (більше 20 осіб). До нього обов'язково належав голова колгоспу, голова сільради, секретар і передовики виробництва. На зборах партійного комітету розглядали директиви райкому та обкому партії, піднімали питання громадського життя села тощо. Головною функцією партійної організації в селі було здійснення ідеологічного виховання сільської громади, слідування за її моральним настроєм, скерування господарського життя відповідно до цілей партії, а також контроль діяльності голови колгоспу і сільради.

Селяни зверталися до партійного комітету з різних питань: громадсько-політичних; сімейно-побутових – чоловік б'є жінку, пиячить, не ночує вдома; господарських. На кожний запит обов'язково давалася відповідь райкому чи обкому. На партійних зборах могли підняти питання і про аморальну поведінку голови колгоспу. Так, Є. Лященко (в 1958 р. працювала зоотехніком в колгоспі "Першотравневе", Житомирська область) зазначала, що одного разу на партійних зборах розглядали скаргу жінки голови колгоспу, який зраджував їй з односельчанкою [6, хв. 29.00].

Важливе значення для регулювання селянського повсякдення належить соціальному контролю. Під цим терміном слід розуміти систему механізмів, які забезпечують підтримку соціально визнаних норм поведінки та

функціонування соціальної системи в цілому [2, с. 58]. Здійснення соціального контролю можливе двома шляхами: нормативне регулювання поведінки людей, яке забезпечується державним механізмом і має на меті змусити індивіда дотримуватися загальнодовизнаних соціальних норм, та внутрішній контроль самої соціальної групи, до якої належить індивід. У селянському середовищі діяли обидва шляхи. Перший полягав у залученні громадськості села до функціонування державних правоохоронних органів, другий – у розповсюдженій в ті часи практики написання скарг.

З кінця 1950-х рр. радянська влада з метою залучення населення до боротьби з правопорушеннями та забезпечення громадського порядку заохочувала створення при партійних комітетах чи сільських радах товариських судів та народних дружин. В "Положенні про товариські суди Української РСР", затвердженому Верховною Радою УРСР 15 серпня 1961 р., висувалося завдання виховувати радянських людей шляхом переконання і громадського впливу та підтримувати трудову дисципліну [3, с. 289].

Сільські товариські суди організовувалися у складі 9-25 чол., які обиралися голосуванням на сільських сходках. На розгляд товариських судів передавалися справи про дрібні крадіжки (до 100 крб.), нанесення легких тілесних ушкоджень, самогосподаріння, пияцтво, майнові суперечки між громадянами на суму не більше 300 крб., не виконання обов'язків з виховання і навчання дітей тощо [21, с. 67]. Засоби впливу товариського суду на населення були різноманітними: попередження, суспільний осуд, суспільна догана, грошовий штраф до 100 крб., відшкодування збитків, виправно-трудова робота [21, с. 68]. Для прикладу, за нанесення тілесних ушкоджень під час сварки сусідів за городню межу, громадянина Г. Ставнійчука з с. Токарівки Жмеринського району Вінницької області засуджено до 6 місяців виправно-трудова робота з відрахуванням в дохід держави 25 % його заробітної платні [16, арк. 122]. У 1961 р. в УРСР працювало понад 30 тис. товариських судів [21, с. 147].

Народні дружини організовувалися з метою охорони громадського порядку. Це були добровільні організації, які об'єднували передових працівників сільського господарства, членів профспілок та комсомолу. Їх діяльність регулювалася спеціальною Постановою ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР від 8 червня 1961 р. "Положення про добровільні народні дружини" надавало цим інституціям ряд досить вагомих повноважень, зокрема, право передавати матеріали про правопорушення не лише до товариських судів, але й направляти їх до міських та районних відділів міліції для подальшого порушення кримінальних справ [20, с. 25]. В 1961 р. у радгоспах УРСР діяло понад 27 тис. добровільних народних дружин, які об'єднували приблизно 1 млн. чол. [21, с. 5].

Ще одним механізмом контролю громади над поведінкою селян стала практика написання скарг, яка заохочувалася комуністичною пропагандою і обґрунтовувалася як боротьба з людьми, які нечесно заробили кошти, займаються спекуляцією державним майном, а отже і обкраданням держави. Так, працівники Курахівської ГЕС Сталінської області в 1957 р. зверталися до секретаря ЦК КПУ І. Підгорного з проханням звернути увагу на роботу командира автороти с. Роя, Марїнського району Сталінської області Ф. Роговського, який "живе явно не по заробіткам" – за 2-3 роки побудував будинок, кухню, великий хлів, одягається в "непрості костюми", при чому отримує заробітну платню 1000 крб. в місяць [18, арк. 80].

Внутрішній контроль громади здійснювався не лише по відношенню до її членів. Він був досить ефективним

і до керівних осіб села, зокрема голів колгоспів та сільських рад. Скарги на голів колгоспів були поширеною практикою серед селян. Здебільшого скаржилися на розкрадання колгоспного майна, перевищення службових обов'язків, пияцтво, нелюдське ставлення до колгоспників, їх побиття та залякування. Так, селянин П. Глемейда з с. Мамулієвки Володарського району Київської області повідомляв в ЦК КПУ про жахливий випадок побиття у нетверезому стані головою колгоспу та головою сільської ради молоді села в квітні 1957 р. Оскільки це був передовий колгосп району, прокурор виніс їм лише сувору догану. З цією мірою покарання селянин не був згодний, тому звернувся в ЦК КПУ за справедливістю. Після перевірки обласною прокуратурою та управлінням внутрішніх справ цього випадку, було прийнято рішення позбавити посад обох голів та виключити їх із членів КПУ [19, арк. 14-15]. Схожий випадок стався і з колгоспниками с. Бридок Заставнівського району Чернівецької області: "Напишу про нашого голову колгоспу В. Н. Гнеп. Він в нашому колгоспі сам диктатор, під його керівництвом, а також особисто цим самим багато людей били, в тому числі жінок і дітей" [17, арк. 192, 192 зв.].

Залучення громадськості села до розгляду правопорушень, так само як і сприяння написанню скарг на односельчан – все це добре вписувалося в радянську ідеологію та систему влади. Такі заходи стали дієвими методами соціального контролю на місцях. Адже одночасно із розширенням впливу громади села, влада зміцнювала свій контроль над селянським середовищем, проникала в усі сфери його життя.

Таким чином, в період середини 1950-х – середини 1960-х рр. інститути влади на селі у вигляді колгоспів, сільських рад та партійних організацій виступали потужним об'єднуючим чинником сільської громади. Повсякденне життя селян було тісно пов'язане з членством у таких осередках. Саме завдяки цьому і відбувалася взаємодія сільської громади безпосередньо з владою. На колгоспних зборах, сільських сходках, засіданнях партійних організацій до відома селян доносилися вказівки влади. З іншого боку, здійснювалася спроба вирішити нагальні питання буденного життя селян, враховувати думку громади села. Це формувало в очах селянства розуміння небайдужості влади до їх ідей та позицій. В той же час, в селянському середовищі існував досить дієвий механізм соціального контролю, який,

з одного боку, залучав сільську громаду до боротьби з правопорушеннями, а з іншого – регулював міжособистісні відносини між членами самої громади. Разом з тим, у діяльності владних інститутів очевидним було певне порушення загальноновизначених норм і принципів радянського життя. Селяни часто ставали свідками невідповідності між радянськими гаслами та результатами роботи окремих представників влади.

1. Баран В. К. Україна 1950-1960 рр.: еволюція тоталітарної системи / В. К. Баран. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 448 с. 2. Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник. Вид. 2-ге, перероб. і доп. / Г. В. Дворецька. – К.: КНЕУ, 2002. – 472 с. 3. Збірник постанов УРСР. – 1961. – № 6. – 379 с. 4. Інтерв'ю з А. Гребіню, 15 травня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "Центру усної історії" Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – Архів "ЦУІ"). – Колекція 2: "Повсякденне життя селянства в УРСР у 1953-1964 рр.". – Одиниця зберігання № 1. – 50.21 хв. 5. Інтерв'ю з Ф. Гурським, 25 травня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 2. – 102.30 хв. 6. Інтерв'ю з С. Лященко, 27 липня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 4. – 55.12 хв. 7. Інтерв'ю з А. Мельником, 16 липня 2010 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 5. – 120.55 хв. 8. Інтерв'ю з К. Предборською, 6 червня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 6. – 28.02 хв. 9. Інтерв'ю з П. Скорецька, 23 червня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 8. – 40.21 хв. 10. Інтерв'ю з А. Сорочинською, 3 серпня 2009 р., записане М. Кагальною. – Архів "ЦУІ". – К. 2. – Од. зб. № 9. – 40.22 хв. 11. Ковпак Л. В. Соціально-побутові умови життя в 2-й пол. XX ст. (1945–2000) / Л. В. Ковпак. – К.: Інститут історії України НАНУ, 2003. – 250 с. 12. Конституція (Основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/articles/history/1936cnst.htm>. 13. Кривчик Г. Г. Українське село під владою номенклатури (60-80-ті рр. XX ст.) / Г. Г. Кривчик. – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2001. – 192 с. 14. Лисак В. Ф. Сільська рада в громадсько-політичному житті України у 1950-1960-х рр. / В. Ф. Лисак // Грані, – № 4(78) липень-серпень 2011, – С. 18-22. 15. Листи і заяви трудящих. "А". – Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 41, сп. 117, арк. 186-189. 16. Листи і заяви трудящих. "А-Б". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 123, арк. 122, 225, 240. 17. Листи і заяви трудящих. "В-Г". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 124, арк. 192, 192 зв. 18. Листи і заяви трудящих. "Д". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 126, арк. 80, 140, 189. 19. Листи і заяви трудящих "Ж". – ЦДАГО України, ф. 1, оп. 41, спр. 127, арк. 14-16. 20. Махinya О. М., Черняк А. М. Залучення громадськості до підтримання правопорядку в українському селі (1959-1961 рр.) / О. М. Махinya, А. М. Черняк // Український селянин. – 2008. – Випуск 11. – С. 312-315. 21. Пыжиков А. Хрущовская "оттепель" / А. Пыжиков. – М.: Олма-Пресс, 2002. – 290 с. 22. Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. – Т. 4. – М., 1968. – 367 с. 23. Романюк І. М. Українське село у 50-ті – першій половині 60-х рр. XX ст. / І. М. Романюк. – Вінниця: Книга-Вега, 2005. – 256 с. 24. Фицпатрик Ш. Сталинские крестьяне. Социальная история Советской России в 30-е годы: деревня / Пер. с англ. – М.: "Российская политическая энциклопедия" (РОССПЭН), 2001. – 422 с.

Надійшла до редколегії 13.03.12

А. Киридон, д-р іст. наук

МЕТОД УСНОЇ ІСТОРІЇ В СТРУКТУРУВАННІ МИНУЛОГО

У статті окреслено окремі аспекти теоретико-методологічного дискурсу усноїсторичних досліджень у просторі конструювання минулого.

This article presents the analysis of some aspects of the theoretic-methodology discourse of oral history in the space of constructing the past.

Усна історія – це новий напрям сучасних наукових досліджень, що інтенсивно розвивається з другої половини XX ст. Усталеного погляду на зміст і характер цього напрямку, як і єдиного трактування відповідної дефініції не існує [1].

За визначенням Асоціації усної історії (США): "Це ділянка досліджень і метод збирання, зберігання та інтерпретації голосів та спогадів людей, груп та учасників подій минулого" [2]. У пропонованій публікації ми орієнтуємося на визначення П. Томпсона, який під "усною історією" розуміє наукову дисципліну, що має власний метод дослідження – інтерв'ю, посередництвом якого здійснюється фіксація суб'єктивного знання окремої особистості про епоху, в якій вона жила [3, с. 11].

Завдання пропонованої наукової розвідки вбачається в окресленні окремих аспектів теоретико-методологічного дискурсу усноїсторичних досліджень у просторі конструювання минулого. Робоча гіпотеза: усноїсторичні дослідження впливають на характер (ре)конструювання образу минулого. Водночас цей образ минулого залежить від характеру діалогування, просторово-часової перспективи спогаду, контексту, надання значень тому, що "вилучено" з пам'яті для інтерпретації, тощо. Відтак цікавим видається аналіз своєрідних схем сприйняття та відтворення спогадів інформантом.

Заявлений дискурс передбачає поєднання психологічних, філософських, культурологічних, історичних методологій дослідження. За найпродуктивніший вважаємо

© Киридон А., 2012